

ARŪNAS BUBNYS

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMAS ŠIAURĖS RYTŲ LIETUVOJE

1941 m. Birželio sukilimas Šiaurės rytų Lietuvoje (Švenčionių, Rokiškio ir Zarasų apskrityse) buvo itin intensyvus ir masiškas. Birželio trėmimai ir karo pradžioje sovietų įvykdytos civilinių gyventojų žudynės sustiprino šio krašto žmonių neapykantą komunistiniam režimui ir norą atkeršyti okupantams ir kolarborantams. Paskutiniai sovietų kariuomenės daliniai iš Šiaurės rytų Lietuvos pasitraukė tik 1941 m. birželio pabaigoje. Dėl to sukilėlių veiksmai čia truko ilgiau ir buvo smarkesni negu kituose Lietuvos regionuose (Sūduvoje, Vidurio Lietuvoje). Apie savaitę Šiaurės rytų Lietuvos sukilėliai turėjo veikti masinio Raudonosios armijos ir sovietinės valdžios pareigūnų atsitraukimo zonoje. Per šį regioną ėjo svarbiausi sovietų traukimosi keliai Daugpilio ir Polocko kryptimis. Kai kuriose šio krašto vietovėse sukilėliai ėmė burtis dar birželio trėmimų metu, iki nacių ir sovietų karo. Sukilėlių būrių organizatoriais ir nariais dažniausiai tapdavo buvę šauliai, Lietuvos kariuomenės karininkai ir puskarininkai, policininkai, savivaldybių tarnautojai, mokytojai ir patriotiškai nusiteikę ūkininkai. Pirmomis karo dienomis, iki vokiečių kariuomenės atžygiavimo likus kelioms dienoms, jie ėmė veikti. Svarbus impulsas buvo iš Kauno radijo pasklidusi žinia, kad sudaroma Lietuvos Laikinoji vyriausybė ir atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę. Sukilėlių ryžtą dar labiau sustiprino akivaizdūs okupacinės valdžios panikos ir pakrikimo požymiai (skubus raudonarmiečių, sovietinės valdžios pareigūnų ir šalininkų traukdamsis iš Lietuvos, dokumentų ir materialinių vertybių naikinimas, grobimas ir kt). Labai svarbus pastiprinimas buvo RA 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių masinis atitrūkimas nuo sovietų kariuomenės ir įsiliejimas į sukilėlių gretas. Kariškai lietuviai masiškai ir su ginklais perėjo į sukilėlių pusę ir sudarė stambius kovinius vienetus - rinktines. Birželio sukilime Šiaurės rytų Lietuvoje dalyvavo apie 1500-2000 partizanų (įskaitant iš RA pasitraukusius lietuvių karius). Sukilėliai drąsiai stodavo į arimą kovą su RA daliniais ir ginkluotais sovietinių pareigūnų būriais, užimdavo valsčių centrus ir atkurdavo nepriklausomybės laikais veikusius valdžios organus. Kautynių metu žuvo arba buvo sužeista keli šimtai lietuvių sukilėlių. Sukilėliai padarė daug nuostolių RA daliniams ir besitraukiantiems sovietiniams aktyvistams. Buvo paimta į nelaisvę ir nuginkluota daugiau kaip tūkstantis raudonarmiečių. Dar iki vokiečių kariuomenės atėjimo sukilėliai iš esmės išvadavo Šiaurės rytų Lietuvą iš sovietinės okupacijos ir kelioms dienoms perėmė valdžią į savo rankas. Deja, Lietuvai nepavyko atkurti valstybinės nepriklausomybės. Sovietinę okupaciją pakeitė nauja - nacistinė okupacija.

Įvadas. 1941 m. Birželio sukilimas lyg galingas sproginas sudrebino Lietuvą. Tai buvo entuziastingas ir spontaniškas lietuvių tautos mėginimas nusikratyti sovietine okupacija ir atgauti valstybės nepriklausomybę. Nors 1941 m. Birželio sukilimas buvo vienas ryškiausių ir dramatiškiausių Antrojo pasaulinio karo epizodų Lietuvoje, tačiau iki šiol tebėra nepakankamai ištirtas. Tokią situaciją lėmė daugybė priežasčių. Pats sukilimas truko tik apie savaitę, jis sutapo su nacių-sovietų karo pradžia. Vėliau jį užgožė kiti ilgalaikiai procesai ir žiaurūs įvykiai - nacistinė ir sovietinė okupacijos, holokaustas, pokario trėmimai, partizaninis karas ir t.t. Šie vėlesni tautos istoriniai įvykiai nustelbė ir išblukino atsiminimus apie tą herojišką, bet trumpą naujausios mūsų istorijos puslapį. Atsiminimai ir pagarba Birželio sukilimui išliko tik į Vakarus pasitraukusių sukilimo dalyvių atmintyje. Lietuvoje sąlygos tyrinėti 1941 m. Birželio sukilimo istoriją atsirado tik atkūrus nepriklausomybę. Iki šiol dauguma Lietuvos istorikų daugiausia tyrinėjo lietuvių aktyvistų fronto (toliau - LAF) susikūrimą ir veiklą Berlyne, LAF'o programą ir ideologines nuostatas, dažniausiai akcentuodami antisemitinius bruožus šios organizacijos dokumentuose. Gana gerai išnagrinėti sukilėlių veiksmai Kaune, Laikinosios vyriausybės paskelbimas ir jos veikla pirmosiomis karo ir nacių okupacijos savaitėmis, svarbiausių sukilimo organizatorių ir vadų likimai. Vienas mažiausiai ištirtų sukilimo aspektų yra sukilėlių veiksmai Lietuvos provincijoje - apskrityse ir valsčiuose. Profesionalūs istorikai faktiškai nesidomėjo šiuo klausimu, palikdami jį rajonuose gyvenančių istorijos mokytojų, kraštotyrininkų ir kitų savo krašto istoriją nagrinėjančių entuziastų nuožiūrai. Kaip teigiamą išimtį būtų galima nurodyti dr. V.Brandišausko parengtą dokumentų rinkinį, atskirus „Versmės“ leidyklos išleistus valsčių istorijos tomus, reguliariai „Trimito“ žurnale publikuojamus straipsnius 1941 m. Birželio sukilimo tema¹. Birželio sukilimo provincijoje tyrimų ignoravimas, manyčiau, yra klaidinga ir taisytina pozicija. Sistemingi ir nuoseklūs šios temos tyrimai leistų atsakyti į keletą labai svarbių klausimų, į kuriuos atsakymų iki šiol neturime. Pirmiausia susidarytume konkretų ir visapusišką vaizdą apie sukilimo eigą visoje Lietuvoje. Galbūt išryškėtų kai kurie regioniniai skirtumai ir specifiniai bruožai, nes sukilimo masiškumas ir intensyvumas bei trukmė įvairiose apskrityse ir valsčiuose buvo skirtingas. Kita vertus, labiau atsiskleistų ir visai Lietuvai būdingi dėsningumai, patvirtinantys mūsų nuojautas ir suvokimą, kad sukilimas buvo visuotinio ir masinio po-

¹ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, sud. VBrandišauskas, Vilnius, 2000, 378 p.

būdžio. Be to, galėtume sužinoti bent apytikrą sukilimo dalyvių skaičių ir jų patirtus nuostolius, taip pat sukilėlių laimėjimus - kiek užimta miestelių, atkurta vietinės valdžios įstaigų, kiek įvykdyta diversijų, kokie nuostoliai padaryti Raudonosios armijos daliniams ir sovietinių pareigūnų būriams (kiek nukauta, sužeista ir paimta į nelaisvę raudonarmiečių ir sovietinių aktyvistų). Verti dėmesio ir kiti mažai tirti Birželio sukilimo aspektai: antisovietinio pogrindžio kūrimasis ir veikla iki nacių-sovietų karo, vietinių pasipriešinimo grupių ryšiai su pogrindžio vadovybės centrais Vilniuje, Kaune ir kituose didesniuose miestuose. Labai reikalingi tyrimai apie sukilimo dalyvių motyvaciją, socialinę kilmę, profesiją, amžių, dalyvavimą nepriklausomos Lietuvos laikų organizacijų (Šaulių sąjungos, jaunalietuvių) ir partijų veikloje. Atsakymai į šiuos klausimus leistų paaikškinti, kokie žmonės ir dėl kokių priežasčių įsitraukė į pasipriešinimo organizacijas ir tapo sukilėliais.

Šio straipsnio *tikslas* yra rekonstruoti sukilimo eigą Šiaurės rytų Lietuvoje. Straipsnyje nagrinėjama sukilėlių (partizanų) veiksmai trijose Šiaurės rytų Lietuvos apskrityse - Švenčionių, Rokiškio ir Zarasų. Šių apskričių teritorija ir padalijimas valsčiais atitinka faktinę 1941 m. padėtį. Straipsnyje aptariami šie klausimai: sovietinių represijų įtaka pasipriešinimo judėjimo formavimuisi ir sklaidai, sukilėlių (partizanų) būrių koviniai veiksmai ir patirtos aukos, Raudonajai armijai ir sovietiniams pareigūnams padaryti nuostoliai, miestelių užėmimas, saugojimas ir vietinės valdžios įstaigų atkūrimas. Straipsnio chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1941 m. birželio masinių trėmimų į Sibirą pradžios iki 1941 m. liepos pirmųjų dienų.

Straipsnio *šaltinių pagrindas* - daugiausia Lietuvos ypatingajame archyve (toliau - LYA), Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau - LCVA) ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro archyve (toliau - LGGRTCA) saugomi dokumentai. Straipsnio autorius LY archyve rado ir ištyrė apie 200 buvusių sukilimo dalyvių minėtose trijose apskrityse baudžiamųjų bylų. Vien šis skaičius rodo, kokie sukilimo mastai buvo nagrinėjamame regione. Vis dėlto sovietiniam saugumui pokario metais pavyko suimti ir nuteisti tik dalį buvusių sukilėlių. Nemažai buvusių sukilėlių pokario metais žuvo partizanų būriuose arba artėjant karo frontui pasitraukę į Vakarus. Baudžiamosiose bylose gausu informacijos apie sukilėlių būrių kūrimąsi ir veiklą konkrečiose vietovėse, susidūrimus su raudonarmiečiais ir patirtus nuostolius. Kai kuriose bylose yra informacijos apie antisovietinio pogrindžio veiklą iki nacių-sovietų karo. Archyviniai dokumentai dažnai papildo arba patvirtina mokslinėje literatūroje

ir publicistiniuose straipsniuose skelbtą informaciją apie 1941 m. Birželio sukilimą Šiaurės rytų Lietuvoje. Šiek tiek informacijos apie Birželio sukilimą yra išlikę ir LCVA fonduose (vokiečių okupacijos laikotarpio apskričių bei valsčių savivaldybių ir kitų įstaigų fonduose, f. R-676, f. R-708, f. R-721, f. R-1106). LGGRTC archyve yra saugoma apie tūkstantis buvusių 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių asmens bylų, sutvarkytų po 1997 m. Čia yra dokumentų, kurių neaptiksime kituose archyvuose: sukilimo dalyvių gyvenimo ir rezistencinės veiklos aprašymų, asmens dokumentų, dalyvavimą sukilime patvirtinančių liudytojų parodymų ir rekomendacijų. Nemažai, straipsnių ir atsiminimų apie sukilimą Rytų Lietuvoje buvo paskelbta vokiečių okupacijos metais leistuose „Kario“, „Naujosios Lietuvos“ ir kituose laikraščiuose. Straipsnio autoriaus darbą gerokai palengvino vertingi istoriko V.Striužo ir kraštotyrininko V.Indrašiaus straipsniai apie 1941 m. Birželio sukilimą Švenčionių ir Zarasų apskrityse².

Švenčionių apskritis. Istorijos tėkmėje Švenčionių krašto valstybinė priklausomybė ir etninė struktūra dažnai keitėsi, nors nuo pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susikūrimo XIII a. Švenčionių kraštas buvo Lietuvos valstybės dalis. Ypač daug permainų ir nelaimių šis kraštas patyrė XX a. pirmojoje pusėje. Po Pirmojo pasaulinio karo (1918–1920) dėl Švenčionių krašto kovojo Lietuva, Lenkija ir Sovietų Rusija. Nuo 1920 m. spalio mėnesio iki 1939 m. rugsėjo vidurio kraštą valdė Lenkija. 1939 m. spalio pabaigoje dalis krašto sugrįžo Lietuvos Respublikai. 1941 m. neoficialiais Statistikos valdybos duomenimis, tuometinėje Švenčionių apskrityje gyveno 103 295 gyventojai: lietuviai sudarė 76 proc., lenkai -13 proc., žydai - 3,93 proc. apskrities gyventojų³. Nepaisant šimtmečius trukusio lenkinimo ir rusinimo, Švenčionių apskritis iš esmės liko lietuviška. 1940 m. birželio mėnesį sovietams okupavus Lietuvą, prasidėjo krašto sovietizavimas ir terorizavimas. Komunistinis teroras apogėjų pasiekė nacių-sovietų karo išvakarėse, 1941 m. birželio 14 d. trėmimo metu. Iš Švenčionių apskrities į Rusijos gilumą (Altajaus kraštą, Jakutiją, Komiją, Tomsko sritį)

² V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte, - *Trimitas*, 2000, Nr. 10; V.Striužas, „Pasipriešinimas prievartai Pabradės-Švenčionių-Pastovių-Gluboko (Gilučių) kelyje, - *Trimitas*, 2001, Nr. 1; V.Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė, Ignalinos sukilėlių būry's, - *Trimitas*, 2001, Nr. 3; V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė, - *Trimitas*, 2001, Nr. 2; V.Indrašius, 1941 m. birželio 22-28 d. sukilimas Zarasų apskrityje, - *Trimitas*, 2005, Nr. 8.

³ Lietuvos TSR Statistikos valdybos 1941 10 01 žinios apie Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį, - LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46,1.172.

buvo ištremta 311 Švenčionių apskrities gyventojų⁴. Dauguma tremtinių buvo lietuviai. Trėmimui Švenčionių mieste vadovavo NKGB karininkas Abrasovas⁵.

Sovietinės valdžios prievarta ir teroras skatino patriotiškai nusiteikusių krašto gyventojų ryžtą priešintis komunistiniam režimui. Dar gerokai iki nacių-sovietų karo pradžios kai kuriose Švenčionių apskrities vietovėse slapta ėmė organizuotis buvę šauliai, iš darboviečių atleisti nepriklausomos Lietuvos laikų tarnautojai, moksleiviai, apskrityje dislokuotų sovietinės armijos dalinių kariai lietuviai. Sukilėlių (tuomet jie save dažniausiai vadindavo partizanais) veiksmai Švenčionių apskrityje buvo vieni intensyviausių Lietuvoje. Sukilėlių gretas labai sustiprino karo pradžioje masiškai dezertyravę Raudonosios armijos (toliau - RA) kariai lietuviai, dislokuoti Pabradėje, Pažeimenės poligone ir Švenčionėliuose. Jie dažnai su ginklais prisijungdavo prie besikuriančių vietinių partizanų būrių arba sudarydavo savarankiškus kovos vienetus. Kai sukilėlių gretos pasipildė profesionaliais kariškiais, antisovietinis pasipriešinimas įgijo didelę galią.

Pagal LAFo parengtą sukilimo planą, Švenčionių apskritis priklausė Šiaurės rytų Lietuvos regionui (centras - Utenos ir Švenčionių apskritys) ir buvo pavaldi LAFo Vilniaus štabui⁶. Iki nacių-sovietų karo Pabradės poligone buvo dislokuota Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 179-oji šaulių divizija. Dauguma jos karininkų ir kareivių buvo lietuviai. Prasidėjus karui divizija gavo įsakymą trauktis į Rusiją. Lietuviai kariai nenorėjo išvykti iš tėvynės ir kariauti už jiems svetimą sovietinį režimą. Pasitaikius progai, daugelis bandė dezertyuoti. Pasitraukimo metu įvyko daug ginkluotų susidūrimų tarp lietuvių karių ir raudonarmiečių. Iš maždaug 6 tūkst. 179-osios divizijos karių į Rusiją pasitraukė apie 1,5-2 tūkst. raudonarmiečių⁷. Birželio 24 d. Pabradės poligone esantys lietuvių kariai sukilo ir nuginklavo sovietams ištikimus raudonarmiečius. Sukilusių karių komendantu pasiskelbė lt. Vytautas Jurevičius. Prie karių prisijungė ir vietiniai lietuviai partizanai⁸. Birželio 25 d. rytą RA 259-ojo

⁴ Lietuvos gyventojų genoddas. Antras pataisytas ir papildytas leidimas, t.1 (1939-1941), Vilnius, 1999, p. 54.

⁵ Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose. Dokumentų rinkinys, ats. red. prof. A. Tyla, Vilnius, 1995, p. 198.

⁶ K.Škirpa, Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti: Dokumentinė apybraiža, Vašingtonas, 1973, p. 197.

⁷ J.Dobrovolskas, Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose, Vilnius, 1967, p. 36-37, 39.

⁸ A.V., Kaip buvo paimta Pabradė, - *Naujoji Lietuva*, 1941 07 01, Nr. 3.

šaulių pulko 1-oji kuopa, vadovaujama kpt. Povilo Bareišio, užtvėrė kelią norėjusiam per Pabradę trauktis sovietų daliniui. Po įnirtingos kovos lietuvių kariai buvo priversti pasitraukti. Mūšyje žuvo 2 sukilėliai. Rusai neteko 12 kareivių. Prasiveržę sovietai nužygiavo Švenčionių kryptimi. Į Pabradę rinkosi sukilę lietuvių kariai iš aplinkinių vietovių. Iš jų buvo suformuota Pabradės rinktinė, kurią sudarė keturios šaulių kuopos, judrioji rinktinė, ryšių bei ūkio būriai ir kiti padaliniai. Pabradės rinktinėi buvo pavaldūs Pažeimenės ir Joniškio sukilėlių daliniai. Rinktinėje veikė keli šimtai sukilusių karių^{9 10}. Pabradės rinktinė egzistavo iki 1941 m. liepos 25 d., palaikė tvarką, saugojo tiltus, geležinkelį ir paimtą karinį turtą. Pabradės apylinkėse ir Pažeimenėje kovose su sovietais žuvo 18 lietuvių karių ir 2 partizanai. Žuvusieji Pabradoje buvo palaidoti senosiose Bajoriškės kapinėse. 1998 m. rugsėjo mėnesį jų atminimui pastatyta koplytėlė^{10 11}.

Pažeimenės stovykloje prieš karą bazavosi 179-osios divizijos padaliniai. Lietuviai kariai čia ėmė organizuotis 1941 m. birželio 24 d. Jiems vadovavo plk. Itn. P.Staniulis. Buvo suformuotas vienas pėstininkų batalionas, sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa, dviratininkų, ryšių ir žvalgų būriai. Sukilę kariai suėmė apie 70 sovietams ištikimų raudonarmiečių. Po kelių dienų Pažeimenės sukilėliai prisijungė prie Pabradės rinktinės¹¹.

Švenčionėlių valsčius. Švenčionėliai (10 km į šiaurės vakarus nuo Švenčionių) karo ir vokiečių okupacijos metais buvo valsčiaus centras ir antras pagal dydį Švenčionių apskrities miestas. 1941 m. sausio 1 d. duomenimis, tuometinėje Švenčionėlių apskrityje (Švenčionėlių apskritis netrukus buvo panaikinta ir prijungta prie Švenčionių apskrities) gyveno 50 374 gyventojų (lietuviai sudarė 77, 27 proc.)¹².

Nacių-sovietų karo išvakarėse Švenčionėlių poligone buvo įsikūrusi RA 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 619-ojo artilerijos pulko bazė ir Vilniaus pėstininkų mokyklos vasaros mokykla. Prasidėjus karui, du pėstininkų mokyklos batalionai buvo išvežti į Vilnių. Poligono apsaugai buvo pa-

⁹ S.Urbonas, Trumpa 29-ojo šaulių teritorinio korpuso lietuviškųjų dalių iš Raudonosios armijos atsipalaidavimo apžvalga (Pabradės rinktinė), - *Karys*, 1943 10, Nr. 44; V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte, - *Trimitas*, 2000, Nr. 10, p. 28; P.Bareišis, Vienos kulkosvaidžių kuopos veiksmai Pabradės apylinkėje, - *Karys*, 1942 0110, Nr. 3.

¹⁰ V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte, - *Trimitas*, 2000, Nr. 10, p. 28.

¹¹ S.Urbonas, min. str.; V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte., p. 28.

¹² 1941 01 01 neoficialūs duomenys apie Vilniaus krašto gyventojų tautinę sudėtį, - LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46,1. 386.

likta būrys kursantų, pusė politrukų (politinių vadovų) kuopos, artilerijos baterija ir ūkio kuopa. 1941 m. birželio 24 d. poligono apsaugai palikti kareiviai gavo įsakymą trauktis į rytus (Baltarusiją ir Rusiją). Užuoat vykdžiusį šį įsakymą, gen. št. kpt. Juozo Puknio vadovaujama kuopos dalis pasuko šiaurės kryptimi, siekdama susijungti su šiame krašte pradėjusiais veikti lietuvių sukilėliais. Paluknio kaime sukilę lietuvių kareiviai susijungė su vietiniais partizanais. Kpt. J.Puknio vadovaujamas būrys surengė pasalą besitraukiantiems raudonarmiečiams tarp Labanoro ir Balto ežerų. Susidūrimo metu žuvo būrio vadas kpt. J.Puknys ir kursantas Julius Gričius, dar keli sukilėliai buvo sužeisti. Vis dėlto sukilėliams pavyko sunaikinti 15 sovietų kariškių (3 karininkus, 2 politrucus ir 10 kareivių) grupę¹³.

1941 m. birželio 25 d. iš pasitraukusių RA karių lietuvių susiorganizo Švenčionėlių apsaugos rinktinė (toliau - ŠAR). ŠAR štabui (jis tuomet buvo vadinamas partizanų štabu) vadovavo ats. mjr. Kazimieras Veikutis (pasak kitų šaltinių, ŠAR štabo viršininkas buvo mjr. Petras Ličkus) ir plk. Itn. Balys Svilas. Be jų, štabo nariai buvo Vaclovas Raginis (Švenčionėlių miesto komendantas), Vincas Blažys (apskrities viršininkas) ir Karolis Cincėnas (Švenčionėlių burmistras). Pasak liudytojų parodymų, ŠAR iš viso buvo apie 600 sukilėlių. Rinktinę sudarė dvi pėstininkų kuopos ir kulkosvaidininkų kuopa. ŠA rinktinėi buvo pavaldūs Antaliedės (vadas Anicetas Urmonas), Kaltanėnų (vadas ats. j. Itn. Jonas Kvaraciejus), Krivasalio, Labanoro (vadai Itn. Vincas Kačergius, psk. Pranas Snieška), Linkmenų (KGB duomenimis, šiame būryje buvo 65 asmenys), Rėkučių (vadas Adomas Lapėnas), Saldutiškio (vėliau čia buvo suformuota savarankiška rinktinė), Šiškinų, Vosiuliškės (vadas Pranas Stankelis) sukilėlių būriai¹⁴.

Pirmosiomis karo dienomis Švenčionėlių mieste ir valsčiuje pradėjo veikti lietuvių sukilėlių būriai. Jiems vadovavo kapitonas Jonas Kurpis. Švenčionėlių sukilėlių kuopoje buvo apie 200 narių. Dauguma jų buvo vietiniai šauliai ir iš sovietų kariuomenės dezertyravę lietuviai. Partizanų štabas buvo įsikūręs Butlerio namuose Vilniaus gatvėje (pasak kitų šaltinių, lietuviškos progimnazijos pastate, Mokyklos gatvėje). Sukilėliai apsiginklavo sovietų kariuomenės poligone paliktais ginklais. Jie nuginkluodavo nedideles besitraukiančių raudonarmiečių grupes ir kelis kartus dalyvavo

¹³ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 30; K.Globys, Kaip žuvo gen. št. kpt. J.Puknys, - *Karys*, 1942 01 24, Nr. 6.

¹⁴ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 30; J.Kurpio 1944 08 08 ir 1944 08 13 tardymo protokolai, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10712/3,1. 12 a. p., 16; Švenčionių apskrities rinktinės štabo 1941 07 01 įsakymas Nr. 4, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10712/3,1. 295-5.

kautynėse su pasipriešinusiais rusų kareiviais¹⁵. Švenčionių apskritis buvo viena svarbiausių RA traukimosi iš Lietuvos į rytus kryptį. Dėl to susidūrimai tarp besitraukiančių RA dalinių ir sukilėlių čia buvo itin dažni, jau 1941 m. birželio 24 d. Švenčionėlių partizanai be pasipriešinimo užėmė miestą, tačiau geležinkeliu atvažinę RA kareiviai privertė partizanus pasitraukti į aplinkinius miškus. Dotenėnų miške (apie 5-6 km į pietus nuo Švenčionėlių) susitarkė apie 400 dezertyravusių RA kareivių lietuvių ir sukilėlių. Sukilėliai apsiginklavo RA sandėliuose paliktais ginklais. Pirmosiomis sukilimo dienomis žuvo tiltą per Žeimenos upę saugojęs Antanas Ulozas. Jis buvo palaidotas miesto kapinėse. Vokiečių okupacijos metu Uiozo vardu buvo pavadinta viena Švenčionėlių gatvių¹⁶. Birželio 25 d. (kitais duomenimis, 27 d.) sukilėliai susigrąžino miestą, jie saugojo geležinkelio stotį ir jos rajone esančius sandėlius, vandentiekį, karines dirbtuves ir kitus svarbius objektus. Birželio 25 d. partizanai apšaudė besitraukiančius RA kareivius ir nukovė sovietų kapitoną o sužeistą vyr. leitenantą paėmė į nelaisvę. Kautynėse dalyvavusio buvusio 215-ojo šaulių pulko kareivio P.Dranginio liudijimu, susišaudymas įvyko prie Švenčionių plento; jo metu buvo sunaikinti du RA automobiliai ir nukauti keli raudonarmiečiai, sukilėliams atiteko sovietų ginklai ir kitas karo grobis¹⁷. Birželio 26 d. prie tilto sukilėliai vėl susikovė su būriu (apie 60 asmenų) RA kareivių. Susišaudymas truko apie 2 valandas. Pagal buvusių sukilėlių parodymus, šiose kautynėse buvo nukauti 9 rusų kareiviai ir vienas paimtas į nelaisvę. Mūšyje žuvo ir 2 lietuvių sukilėliai¹⁸.

Birželio 27 d. Švenčionėlių apylinkėse sovietai apsupo plk. lt. J.Šlepečio vadovaujamą sukilėlių grupę. Sukilėlius nuo sunaikinimo išgelbėjo iš Pabradės atskubėjęs S.Urbonavičiaus ir A.Šležo vadovaujamas partizanų būrys. Kautynių metu rusai buvo išsklaidyti, keliasdešimt raudonarmiečių

¹⁵ 1945 02 27 d. kaltinamoji išyada J.Kurpio ir kt. baudžiamojoje byloje, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. 10712/3, 1. 287-292; J.Kurpio 1944 08 18 d. tardymo protokolo išrašas, - ten pat, b. 22422/3, 1. 271; 1973 m. atlikto tyrimo metu KGB nustatė 151 buvusį Švenčionėlių kuopos sukilėlį. Žr. LYA, f. K-I, ap. 46, b. 1256, 1.1-24.

¹⁶ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 31.

¹⁷ 1967 01 21 d. išvada J.Tartilo baudžiamojoje byloje, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. 22422/3, 1. 281; P.Dranginis, 215-asis šaulių pulkas, Pažeimėnės stovykla. Iš karių anketų, - *Karys*, 1942 02 21, Nr. 9.

¹⁸ 1967 01 21 d. išvada J.Tartilo baudžiamojoje byloje, - LCVA, f. K-I, ap. 58, b. 22422/3, 1.281; A.Rukšėno 1947 04 21-22 d. tardymo protokolas, - ten pat, b. P-18187, 1.27; V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 30.

paimta į nelaisvę. Paimti į nelaisvę sovietų kareiviai iš pradžių buvo laikomi tuščiam sandėlyje Švenčionėliuose, Vilniaus gatvėje¹⁹.

Susidūrimai su besitraukiančių RA kareivių grupėmis vyko iki pat liepos mėnesio. Birželio 28 d. partizanai apšaudė RA sunkvežimį koloną. Į nelaisvę buvo paimti 2 sužeisti sovietų kareiviai, sukilėlių pusėje taip pat buvo sužeisti 2 vyrai. Birželio 30 d. partizanai paėmė į nelaisvę 4 sovietų kariškius. Kaltanėnų kelyje grupė partizanų atėmė RA sunkvežimį su prieštankiniu pabūklų ir suėmė 5 sovietų kareivius. Netoli Kaltanėnų mūšio metu žuvo ryšių liniją tvarkęs sukilėlis Mykolas Dubonis. Jis buvo palaidotas Reškutėnų kapinėse²⁰. Pagal sukilimo dalyvių parodymus, 1941 m. birželio pabaigoje Švenčionėliuose, prie tilto per upę, įvyko dar vienos kautynės su raudonarmiečiais. Mūšio metu žuvo 2 lietuvių partizanai. Sovietų nuostoliai nežinomi, nes sukilėliai buvo priversti pasitraukti. Sukilimo dalyvių liudijimu, Švenčionėlių partizanai į nelaisvę paėmė keliasdešimt RA kariškių. Atėjus vokiečiams, belaisviai buvo traukiniu išvežti į Vilnių ir perduoti į karo belaisvių stovyklą. Kitais duomenimis, Švenčionėlių valsčiaus partizanai į nelaisvę paėmė net 432 sovietų armijos kariškius²¹.

Pirmieji vokiečių kariuomenės daliniai (trys šarvuočiai) į Švenčionėlius atvyko 1941 m. liepos 1 d. Aukščiausią valdžią Švenčionių apskrityje perėmė vokiečių karo komendantūra. Miestą tuomet jau kontroliavo sukilėliai, buvo atkurti lietuvių valdžios organai (valsčiaus savivaldybė ir policija), nuo sunaikinimo ir išvežimo išgelbėtas valstybinis turtas, gyventojai apsaugoti nuo masinio enkavedistų, raudonarmiečių ir sovietinių partinių aktyvistų teroro. 1941 m. liepos 6 d. sukilime dalyvavę buvę 29-ojo teritorinio šaulių korpuso kariai su ginklais, amunicija ir Švenčionėliuose gyvenusiomis šeimomis traukiniu išvyko į Vilnių. Sukilėlių būrys buvo išformuotas 1941 m. liepos 10 d. Dalis jo narių stojo tarnauti į policiją ir savisaugos batalionus, kiti sugrįžo į savo ankstesnes darbo vietas ir ūkius.

J. Kurpis buvo iškviestas į Vilnių ir Vilniaus srities vidaus reikalų valdytojo

K. Kalendros paskirtas Švenčionėlių-Švenčionių apskrities viršininku. Šias pareigas jis ėjo iki 1941 m. liepos 26 d. Tuomet Švenčionėlių apskritis buvo panaikinta ir Švenčionėlių valsčius įjungtas į Švenčionių apskrities sudėtį.

¹⁹ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 30; J.Veršekėno 1947 0520 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. P-19271,1. 22 a. p.

²⁰ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 30, 31.

²¹ A.Rukšėno 1947 04 21 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. P-18187,1. 27; J.Veršekėno 1947 05 20 d. tardymo protokolas, - ten pat, b. P-19271,1. 22-23; V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 31.

Sukilimo metu Švenčionėlių mieste ir apylinkėse kautynėse žuvo 9 lietuvių sukilėliai (6 kariai ir 3 civiliai). Švenčionėlių kapinėse buvo palaidoti šie žuvusieji: j. psk. Stasys Drupas, j. psk. Kazys Matuzevičius, eil. Bronius Jakutis, eil. Jonas Kavaliauskas, eil. Kazimirskis, eil. Vincas Stokna, Vilniaus karo mokyklos tarnautojas Ignas Sasnauskas, civiliai partizanai Antanas Ulozas, Kazys Verikas. 1994 m. sukilėlių atminimui Švenčionėlių kapinėse atidengtas antkapinis paminklas²².

Iš besitraukiančių RA lietuviškų dalinių kariai masiškai dezertyruodavo. Sovietams ištikimi kariškiai, politrukai ir enkavedistai mėgino persekioti pasitraukiančius lietuvius ir atkurti tvarką pakrikusiuose daliniuose. Prie Švenčionių Mylių miške bolševikai nužudė 215-ojo šaulių pulko kpt. Adolfą Pilvelį ir dar 5 lietuvių karius. Visi jie vėliau buvo palaidoti Švenčionių kapinėse²³.

Iš RA pasitraukę lietuviai prie **Adutiškio** susijungė su vietiniais partizanais. Prie Bernotų kaimo (Mielagėnų valsčius) partizanai stojo į mūšį su rusų kariškiais. Partizanai penkis rusus nukovė, vieną sužeidė, dešimt nuginklavo ir paleido į laisvę. 1941 m. birželio 29 d. mūšyje su sovietais žuvo du Adutiškio partizanai: Feliksas Bartkevičius ir Leonas Uogelė. Dar 5 Adutiškio sukilėliai dingo be žinios kautynėse prie Krikonių kaimo. Birželio 24 d., nenorėdamas trauktis į Rusiją, nusišovė plk. ltn. Otonas Milaševičius. Yra duomenų, jog birželio 26-27 d. Adutiškio apylinkėse pasipriešinimo metu žuvo ltn. Petras Gavulis, ltn. Kęstutis Kazėnas, ltn. Jonas Navikevičius, psk. Viktoras Bitaravičius. Jų pavardės įrašytos Adutiškio koplytėlės atminimo lentoje²⁴.

Saldutiškis vokiečių okupacijos metais buvo vienas iš dvylikos Švenčionių apskrities valsčių centrų. Pirmosiomis nacių-sovietų karo dienomis Saldutiškio valsčiuje nuo suėmimų besislapstęs kpt. Eugenijus Petrauskas (jo tėvus 1941 m. birželio 14 d. sovietai ištrėmė į Sibirą) organizavo sukilėlių (partizanų) būrius. Jis vadovavo visiems valsčiuje veikiančioms sukilėlių būriams. Savanorių gausėjo labai sparčiai, bet jiems iš pradžių labai trūko ginklų, dėl to nebuvo galima vykdyti stambesnių

²² V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 31; A.Rukšėno 1947 04 22 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. P-18187,1. 40; J.Kurpio 1944 08 08 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. 10712/3,1. 12.

²³ V.Striužas, Pasipriešinimas prievartai Pabradės-Švenčionių-Gluboko (Gilučio) kelyje., p. 10.

²⁴ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 30; J.Juodagalvis, Mielagėnai (Istorijos bruožai), Vilnius, 1998, p. 19, 20.

kovinių operacijų. Jau po kelių dienų Saldutiškio sukilėlių būryje buvo per 80 narių. Sukilėlių gretas sustiprino iš Pašaminės atvykę pasitraukę iš RA ginkluoti kariai lietuviai. Partizanai nukirpo telegrafo laidus, išardė tiltus ir medžiais užvertė pagrindinius kelius. 1941 m. birželio 24 d. rytą sukilėliai be pasipriešinimo užėmė Saldutiškį ir įsikūrė buvusiuose Šaulių namuose. Buvo iškelta Lietuvos trispalvė. Vietiniai komunistai ir sovietiniai aktyvistai paniškai išsilakstė. Pirmas ginkluotas susidūrimas su RA kareiviais įvyko birželio 24 d. (pasak kitų šaltinių, birželio 25 d.). Partizanai Saldutiškio geležinkelio stotyje užpuolė stovintį traukinį (kitur rašoma, jog automaticą) su raudonarmiečiais ir sovietiniais aktyvistais. Smarkaus susišaudymo metu į ranką buvo sužeistas partizanas Antanas Samsonas. Buvo nukauti 2 ir paimti į nelaisvę 3 sovietų kareiviai. Miestelio gydytojas Pleiskys (kitur - Plieskys) suteikė medicininę pagalbą ir Samsonui, ir sužeistam raudonarmiečiui²⁵.

Pirmą karo savaitę partizanų būriams dažnai tekdavo susikauti su besitraukiančiais RA kareiviais, milicininkais ir sovietiniais aktyvistais. Birželio 25 d. Linkmenų sukilėliai gavo žinią, kad iš Utenos atvažiuoja keturi sovietų sunkvežimiai. Sukilėliai surengė pasalą ir smarkiai apšaudė pirmą pasirodžiusį sunkvežimį. Partizanų duomenimis, buvo nukauti 9 sovietų kariškiai ir paimta daug ginklų. Šiame mūšyje žuvo partizanas Petras Bieliauskas²⁶. Likusieji sovietų sunkvežimiai pasitraukė Kirdeikių kryptimi. Čia jiems pastojų kelią vietiniai sukilėliai. Jie vieną sunkvežimį perėmė į savo rankas. Susišaudymo metu žuvo psk. Bronius Želnys²⁷. Per Saldutiškio valsčių traukėsi stiprūs sovietų armijos daliniai. Tai kėlė didelį pavojų valsčiuje veikiantiems sukilėlių būriams. Vokiečių lėktuvai intensyviai bombardavo besitraukiančius RA dalinius ir išgelbėjo lietuvių partizanus nuo gresiančio sunaikinimo. Prie Pūčkoriškių kaimo (4 km į šiaurės vakarus nuo Saldutiškio) sukilėliai atmušė sovietų koloną ir privertė juos pasukti Tauragnų kryptimi. Lietuvių partizanai paėmė daug karinės technikos ir ginklų. Šiose kautynėse žuvo eilinis Lašinskas (palaidotas Kaltanėnų kapinėse) ir dar vienas nežinomas sukilėlis. Keršydami lietuvių partizanams, RA daliniai padegė Tauragnų miestelį²⁸.

²⁵ E.Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė prieš bolševikus (Partizanų rinktinės veikla 1941. VI. 22-VII. 5 dienomis), - *Karys*, 1942 07 18, Nr. 30; A.Samsono 1945 06 10 d. tardymo protokolai, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. P-15564, 1. 65, 66.

²⁶ E.Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė., 1942 07 25, Nr. 31; V.Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė., p. 30.

²⁷ V.Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė., p. 30.

²⁸ Ten pat.

Pirmosiomis karo dienomis sukilėlių būrys susiorganizavo **Labanoro** miestelyje (12 km nuo Saldutiškio). Jis iš pradžių, atrodo, buvo pavaldus Švenčionių apsaugos rinktinei. Nėra aiškumo dėl būrio vadovybės. Šaltiniai nurodo įvairiai: būriui vadovavę Itn. Vincas Kačergius, Itn. Jackūnas, psk. Pranas Snieška, Juozas Deveikis ir dar keli kiti asmenys. Sukilėlių būryje buvo keliasdešimt vyrų. Būrys puldinėjo besitraukiančias RA grupes, vykdė komunistų ir sovietinių aktyvistų areštus. Pasak liudytojų, Labanoro partizanai nukovė 8 sovietų kareivius ir 1 politruką. Kautynėse su sovietais žuvo būrio nariai Andrius Gasiulis ir Jurgis Bimba²⁹.

Birželio 29 d. įvyko vienos paskutinių Saldutiškio rinktinės partizanų kautynių su raudonarmiečiais. Linkmenų sukilėliai prie Pažiezdrio kaimo užpuolė sovietų sunkvežimių vorą. Du vietiniai komunistai parodė rusams kelią, kuriuo galima sukilėlius apeiti už nugaros. Dėl netikėto sovietų antpuolio partizanai šiame mūšyje patyrė nemažus nuostolius. Čia žuvo eiliniai kareiviai Antanas Vaiciukonis, Juozas Parulis, Stasys Talkačiauskas (visi palaidoti Linkmenyse - Marga vonių kapinėse), prie Salų kaimo žuvo žvalgybą vykdęs Adomas Švogžlys, sužeistas būrio vadas Itn. Kazys Gaižutis. Vokiečių motorizuoti daliniai Saldutiškį pasiekė tik 1941 m. liepos 2 d. Tą dieną per neatsargumą nuo minos žuvo bene paskutinis Saldutiškio rinktinės partizanas - Stasys Matusevičius (palaidotas Kaltanėnų kapinėse)³⁰. Rinktinės vado kpt. E.Petrausko teigimu, Saldutiškio rinktinės būriuose iš viso kovojo apie 650 sukilėlių. Sukilimo istorijos Švenčionių krašte tyrinėtojas V.Striužas mano, jog rinktinėje iš viso buvo apie 500 vyrų. 1976 m. KGB sudarytame 1941 m. Saldutiškio miestelio sukilėlių sąrašė yra 56 asmenų pavardės³¹. Tikslaus partizanų skaičiaus tikriausiai nebeįmanoma nustatyti. Archyvinių dokumentų išliko nedaug, o sukilimo dalyviai arba liudytojai beveik visi jau mirę. Kautynėse su sovietais žuvo keliolika Saldutiškio rinktinės partizanų.

Joniškis vokiečių okupacijos metais buvo valsčiaus centras. Pirmosiomis karo dienomis iš buvusių vietos šaulių ir RA pasitraukusių lietuvių susiorganizavo sukilėlių (partizanų) būrys. Po kelių dienų Joniškio sukilėlių

²⁹ G.Stirnelskio 1944 09 18 d. apklausos protokolas, - ten pat, b. 8121/3, 1. 13 a. p.-14; V.Kačergius, Kariai Labanoro apylinkėje, - *Karys*, 1942 01 24-31, Nr. 5-6; E.Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė., Nr. 30-31.

³⁰ V.Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė., p. 30; E.Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė., Nr. 31.

³¹ E.Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė.; V.Striužas, Saldutiškio miestelio sukilėlių sąrašas, - LYA, f. K-I, ap. 15, b. 3388, 1.194-198.

būrys prisijungė prie Pabradės partizanų rinktinės. Joniškio partizanams vadovavo veterinarijos gydytojas Alfonsas Piliponis ir pulkininkas Blažys. Partizanų štabas buvo įsikūręs valsčiaus savivaldybės pastate. Joniškio sukilėlių būryje buvo apie 30-50 narių³². Joniškiečiams teko susigrumti su stipriais besitraukiančiais RA daliniais. Birželio 28 d. sovietai užpuolė Joniškyje įsitvirtinusių partizanų. Sukilėliams į pagalbą iš Pabradės buvo pasiųstas tankas ir kulkosvaidininkų būrys, tačiau ši pagalba nespėjo laiku atvykti į Joniškį ir vietiniai partizanai, patyrę daug nuostolių, buvo priversti pasitraukti. Mūšio metu žuvo viršila Jonas Adomaitis, grandinis Merkevičius, eiliniai Pranas Bušius, Dominykas Grigaliūnas, civiliai partizanai Alfonsas Žvikevičius, Kostas Žuromskas. Visi jie buvo palaidoti miestelio kapinėse³³. Kitų šaltinių duomenimis, šios kautynės įvyko birželio 30 d. Partizanai buvo įsitvirtinę Joniškio kapinėse už akmeninės tvoros ir apšaudė keliu važiuojančius sovietų kareivius. Sovietai užėmė miestelį ir išvadavo čia anksčiau suimtus RA kareivius. Mūšyje esą žuvo 5 rusų kareiviai ir 7 lietuvių sukilėliai. Kitais duomenimis, partizanai nukovė 13 RA kariškių³⁴. Iš viso susirėmimuose su sovietais žuvo net 17 Joniškio partizanų³⁵. Tarp žuvusių buvo ir būrio vadas A. Piliponis, 1941 m. liepos mėnesį netyčia susisprogdinęs granata. Traukdamiesi bolševikai 1941 m. birželio 28 d. nužudė 3 taikius Joniškio valsčiaus Dirvoniškių kaimo gyventojus: Joną Cijūnaitį (42 m.), Oną Cijūnaitienę (46 m.) ir Antaną Cijūnaitį (44 m.). Jie buvo palaidoti Joniškio kapinėse, šeimos kape. Po vado žūties Joniškio partizanų būriui ėmė vadovauti Pranas Grigalevičius³⁶.

Sukilimo tyrinėtojo V. Striužo duomenimis, 1941 m. Birželio sukilime Švenčionių apskrityje iš viso dalyvavo ne mažiau kaip 800-1000 sukilėlių karių ir civilių. Kovose su bolševikais žuvo ne mažiau kaip 137 Švenčionių krašto sukilėliai: 115 karių ir 22 civiliai. Be to, besitraukiantys sovietai nužudė 11 civilių Švenčionių apskrities gyventojų³⁷.

Rokiškio apskritis. Rokiškio apskritis 1940-1941 m. smarkiai nukentėjo nuo sovietinio teroro. 1941 m. birželio trėmimų metu Lietuvos savi-

³² F. Drungos 1948 11 25 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1370/3, 1.17 a. p.

³³ V. Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte., p. 28.

³⁴ F. Drungos 1941 11 28 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1370/3, 1. 21-22.

³⁵ Joniškio valsčiaus žuvusių kovose su bolševikais sąrašas, - LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 1.1.29.

³⁶ F. Drungos 1948 12 06 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1370/3, 1. 24; Mes kovojome ir žuvome, kad Lietuva būtų laisva, sud. A. Biliūnas, A. Žaldokas, Kaunas, 2005, p. 33.

³⁷ V. Striužas, 1941 metų sukilimas Švenčionių apskrityje, Vilniuje, Varėnoje (apžvalgos, aukų sąrašai, straipsnių santraukos, fotonuotraukos), 2003, rankraštis.

tarpinės pagalbos žinių biuro duomenimis, iš Rokiškio apskrities į Sovietų Sąjungos gilumą buvo ištremta 824 žmonės (411 vyrų ir 413 moterų)³⁸. Lietuvos SSR NKGB dokumentų duomenimis, iki 1941 m. birželio 19 d. iš Rokiškio apskrities buvo ištremta 225 šeimos (811 žmonių)³⁹. Masinis nekaltų žmonių trėmimas į Sibirą sukėlė Lietuvos gyventojams ne tik baimę, bet ir neapykantą komunistiniam režimui ir jo pareigūnams. Drąsesni, patriotiškai nusiteikę vyrai neketino be kovos pasiduoti likimui ir dar iki nacių-sovietų karo pradėjo rengtis ginkluotam pasipriešinimui. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras RGladvokas savo 1941 m. birželio 21 d. įsakyme Nr. 45 teigė, kad dalis neištremtų „priešiškų elementų“ perėjo į nelegalią padėtį ir sudarė ginkluotas „banditų gaujas“ (būsimus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvius), kurios jau pradėjusios veikti Marijampolės, Rokiškio, Šiaulių ir Utenos apskričių miškuose. RGladvokas įsakė apskričių saugumo skyriams ir trims pulko dydžio SSRS pasienio kariuomenės daliniams (105,106 ir 107 pasienio būriams), dislokuotiems Lietuvoje, skubiai likviduoti lietuvių partizanų būrius⁴⁰. Prasidėjus karui, iš Lietuvos besitraukiantys raudonarmiečiai, enkavedistai ir komunistai daugelyje Lietuvos vietovių žudė kalinius ir jiems įtartinus civilius gyventojus. Beveik visose Lietuvos apskrityse buvo nužudyta po keliolika žmonių. Pirmosiomis karo dienomis bolševikai Lietuvoje nužudė apie 1100 žmonių (neįskaitant kovose žuvusių lietuvių sukilėlių). Rokiškio apskrityje 1941 m. birželio 24-29 dienomis sovietai nužudė 47 gyventojus (dar daugiau nužudyta Šiaulių, Telšių, Kauno ir Ukmergės apskrityse)⁴¹. Birželio 24 d. enkavedistai terorizavo Lašų dvaro gyventojus ir nušovė Juozą Pumputį. Tą pačią dieną laikinasis karo lauko teismas Rokiškyje nuteisė mirti 23 kalinamus rokiškėnus ir paskelbė, kad mirties bausmė jiems bus vykdoma viešai miesto aikštėje. Tik išsigandę artėjančios Vokiečių kariuomenės bolševikai šio savo ketinimo nespėjo įvykdyti. Vis dėlto Rokiškyje pirmosiomis karo dienomis jie nužudė Antaną Černiauską, Petrą Raukštą, Lionginą Šapkauską, Antaną Biržį. Birželio 26 d. enkavė-

³⁸ Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose, Vilnius, 1995, p. 121.

³⁹ Ten pat, p. 201.

⁴⁰ E.Grunskis, Lietuvos gyventojų trėmimai, - *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 m.*, p. 32.

⁴¹ A.Anušauskas, Sovietinis genocidas ir jo padariniai, - *Lietuvos gyventojų genocidas*, t.1, (1939-1941), Antrasis, papildytas leidimas. Vilnius, 1999, p. 30; A.Anušauskas, Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958 metais, Vilnius, 1996, p. 127, 128.

distai savo būstinėje nužudė Rokiškio parapijos altaristą kunigą Benediktą Šveikauską. Pasitraukus bolševikams, kunigo lavonas buvo rastas kraujo klane⁴². Birželio 24 d. Papartynės miške bolševikai nukankino dar 5 lietuvius⁴³. Kiti Rokiškio kalėjime laikomi kaliniai, pasinaudoję sąmyšiu, kilusiu dėl sprogėjančio šaudmenų sandėlio, iš kalėjimo pabėgo. Vieną pabėgėlį - Lionginą Vaitkevičių vietiniai rusai sugavo ir Steponių miške žiauriai nukankino⁴⁴. Juodupės valsčiuje komunistai vykdomojo komiteto kieme 1941 m. birželio 25-26 d. žiauriai nukankino 13 gyventojų, jų lavonus nuvežė į mišką ir užkasė žvyrduobėje⁴⁵.

Karo pradžioje per Rokiškį Daugpilio kryptimi traukėsi sovietų armijos daliniai, juos daug kur apšaudydavo lietuvių sukilėlių būriai. Vokiečių kariuomenė Rokiškį užėmė 1941 m. birželio 27 d. Tuo pat Rokiškyje buvo įsteigta lietuvių apskrities komendantūra (komendantas lttn. Jonas Žukas) ir jai pavaldi apsaugos kuopa. Komendantūroje tarnavo 21 kariškis⁴⁶. Didesnę kuopos kareivių dalį sudarė iš RA dezertyravę kariai lietuviai. Į komendantūros kuopą stėjo ir buvę lietuvių sukilėliai (partizanai). Iš viso kuopoje tarnavo apie 120 kareivių. Kuopai vadovavo lttn. Marijonas Petkūnas⁴⁷.

Juodupė. Juodupės valsčiuje irgi jau pirmosiomis karo dienomis susiorganizavo lietuvių sukilėlių būrys (pasak liudytojų parodymų, būrys pradėjo veikti birželio 24 d.). Svarbiausias būrio organizatorius buvo Antanas Kapėnas; jis iki karo dirbo Juodupės pradžios mokyklos vedėju. A.Kapėno iniciatyva buvo įsteigtas laikinasis valsčiaus komitetas, kuriam jis pats ir vadovavo. Komiteto nariai buvo Albinas Karaliūnas ir Jonas Mažeika. Sunku pasakyti, kas buvo Juodupės būrio vadas, mat liudytojų parodymai skiriasi. Dažniausiai minimos A.Kapėno, Jono Skruodžio ir Adomo Vabolio pavardės. Iš pradžių būriui esą vadovavo lttn. (kitur rašoma kapitonas) J.Skruodys, bet jis netrukus išvažiavo į Onuškę ir būriui ėmė vadovauti A.Vabolis. Pastarasis vadovavo maždaug iki 1941 m. liepos 8 d., paskui komiteto sprendimu iš vado pareigų buvo atleistas už savavališką kelių

⁴² B.Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 2, Vilnius, 1991, p. 30.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ A.Liekis, *LKP agonijos kronika. 1941 m. birželis. Aukos ir jų budeliai. Dokumentinė apybraiža*, Vilnius, 1996, p. 89.

⁴⁵ B.Kviklys, *min. veik.*, p. 132.

⁴⁶ Rokiškio apskrities komendantūros 1941 m. rugpjūčio mėn. algų mokomasis sąrašas, - LYA, f. K-I, ap. 47, b. 1070,1. 48.

⁴⁷ 1965 10 22 d. kaltinamoji išvada, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. 47479/3, t. 4,1. 267.

sovietinių aktyvistų sušaudymą Vyžuonų miške. Tada būrio vadu buvo paskirtas Pranas Staigys. Jis vadu išbuvo apie savaitę, nes liepos mėnesio viduryje būrys buvo išformuotas. Būrio štabas buvo įsikūręs valsčiaus savivaldybės pastate. Sukilėlių būryje iš pradžių buvo keliolika, vėliau - apie 50 vyrų. Rokiškio rajono KGB poskyrio 1973 m. parengtoje pažymoje išvardytos 54 Juodupės sukilėlių būrio narių pavardės. Išformavus būrį, dalis jo narių stojo tarnauti policijon arba į savisaugos dalinius. Laikinasis valsčiaus komitetas irgi veikė iki 1941 m. liepos vidurio. Komitetui buvo pavaldus vietinis sukilėlių būrys⁴⁸.

Kaip ir kituose Lietuvos valsčiuose, Juodupės partizanai apšaudydavo besitraukiančius RA ir sovietinių aktyvistų būrius. Vienas iš sovietinių aktyvistų šitaip aprašė susidūrimą su lietuvių partizanais prie Juodupės:

„Nuvykom į Rokiškį. Ten mums prisijungus prie jų aktyvo, gavom ginklus ir išžygiavom Latvijos link; tai buvo 26 d. 15 vai. Prižygiavus netoli Latvijos sienos Juodupės miestelį, vėl susišaudėm su vokiečių desantais [tai buvo ne vokiečių desantai, bet lietuvių sukilėliai. - AB.], bet, matyt, buvo jų ten maža, nes greitai aptildėm juos ugnim. Matyt, buvo jie pabėgę, nes miške, žinoma, yra sunkiau sučiupti, bet vietos gyventojai tvirtina, kad ten buvo vokiečių desantai. Po to apsišaudymo nužygiavom toliau. Vieną žydėlį tik sužeidė iš Rokiškio, bet vis lengvai“⁴⁹.

1941 m. birželio pabaigoje vietos gyventojas Petras Deksnys kelyje sutiko grupę Juodupės link traukiančių raudonarmiečių. Jis išpėjo kareivius, kad miestelyje esą lietuvių partizanų. Rusai pasuko Sodelių kaimo link. Maždaug po pusvalandžio prasidėjo sukilėlių ir sovietų kareivių susišaudymas. Į pagalbą sukilėliams iš Rokiškio buvo iškviestas vokiečių dalinys, kuris kartu su partizanais nušovė 8 raudonarmiečius. Nukautų kariškių lavonus P.Deksnys esą matęs netoli Juodupės⁵⁰. Pasak kitų liudytojų parodymų, kautynių su sovietais metu buvo nušauti 3 ar 4 raudonarmiečiai. Partizanams į pagalbą šarvuočiu atvažiavę vokiečiai atidavė kelias granatas⁵¹. Pirmieji vokiečių daliniai Juodupe pasiekė 1941 m. birželio 27 d. ir daugiau susidūrimų tarp lietuvių sukilėlių ir RA kareivių nebebuvo.

⁴⁸ A.Kapėno 1949 03 01, 03 15 ir 04 16 d. tardymo protokolai, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. P-18573,1.11, 33, 38; Rokiškio rajono KGB poskyrio 1973 07 30 d. pažyma apie Juodupės valsčiaus partizanų būrį, - ten pat, ap. 47, b. 1070, L 83-88.

⁴⁹ Cit. iš: 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys..., p. 304.

⁵⁰ RDeksnio 1949 02 11 d. apklausos protokolas, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. P-18573,1. 83.

⁵¹ J.Čeičio 1951 09 27 d. tardymo protokolas, - ten pat, b. 23530/3,1.17,18.

Kamajų valsčiaus žmonės irgi smarkiai nukentėjo nuo bolševikinio teroro. Birželio trėmimų metu iš Kamajų valsčiaus buvo išstremta 35 žmonės, dauguma ūkininkai ir inteligentai. Dar labiau komunistinis teroras įsisiautėjo pirmosiomis karo dienomis. Sovietiniai aktyvistai ir raudonarmiečiai ėmė padeginėti pastatus, plėšti valstybinį ir privatų turtą, suiminėti ir žudyti žmones. Komunistinė valdžia dar mėgino mobilizuoti arklius ir vežimus, bet ūkininkai, matydami artėjantį bolševikų žlugimą, jų nurodymų nevykdė. Kamajų valsčiuje besitraukiantys bolševikai nužudė 10 lietuvių sukilėlių arba juos remiančių asmenų, tarp jų tris brolius Mieliūnus (Antaną, Joną ir Kazį iš Mieliūnų kaimo)⁵². Sukilimą suaktyvino per Kauno radiją išgirsta žinia, kad atkuriamą Lietuvos valstybė, ir Lietuvos himno melodija. Daugiausia buvusių šaulių iniciatyva ėmė kurtis sukilėlių būriai, kurie stengėsi neleisti bolševikams naikinti turto ir žmonių. Miestelyje sukilėliai iškėlė Lietuvos trispalvę ir užėmė valdžios įstaigas. Kamajų valsčiaus sukilėlių būrio vadu tapo buvęs šaulys ir policininkas Kazys Šimulėnas. 1941 m. birželio 25 d. iš Rokiškio į Kamajus buvo atsiųstas raudonarmiečių būrys sukilimui malšinti. Įvyko susišaudymas su bolševikais. Kautynių metu žuvo trys broliai Mieliūnai, Vladas Muralis, Pranas Pročkys ir kiti sukilėliai. Kamajų būryje buvo apie 40-70 narių. Būrys vėliau buvo reorganizuotas į pagalbinės policijos būrį ir veikė maždaug iki 1941 m. rugsėjo mėnesio. Būrio štabas buvo įsikūręs buvusiam valsčiaus vykdomojo komiteto pastate. Vokiečių kariuomenė Kamajus pražygiavo 1941 m. birželio 27 d. Dar iki vokiečių atėjimo buvo atkuriamos vietinės valdžios įstaigos ir suiminėjami nespėję pabėgti į Rusiją komunistai ir sovietiniai aktyvistai⁵³.

Svėdasų apylinkės miškuose pirmasis sukilėlių būrys susiformavo birželio trėmimų metu (birželio 14-15 d.). Dar iki karo būrys kelis kartus susidūrė su miškus šukuojančiais enkavedistais. Karui prasidėjus sukilėliai nutraukė telefono ryšius ir paralyžiavo sovietų karinių dalinių bei valdžios įstaigų bendradarbiavimą. Sukilėliai taip pat sužlugdė paskelbtą arklių bei vežimų mobilizaciją išvaikydami po kaimus mobilizacinius lapelius nešiojančius komjaunuolius. Vietiniams komunistams į pagalbą iš Rokiškio buvo atsiųsti du NKVD sunkvežimiai, tačiau miškuose pasislėpusių partizanų enkavedistai nerado. Naktį iš birželio 25-osios į 26 d. Svėdasus

⁵² J. Kirlio 1941 m. užrašai apie karo pradžią Kamajų valsčiuje, - LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1411, 1.15 a. p., 18 a. p. Mieliūnų pavardė dokumentuose rašoma skirtingai: Miliūnai, Meilūnai, Meiliūnai.

⁵³ Rokiškio r. KGB poskyrio 1979 12 26 d. išvada apie Kamajų valsčiaus sukilėlių būrį, - ten pat, ap. 47, b. 1070, 1.171-177.

pasiekė pirmieji Vermachto daliniai. Vokiečiai miestelyje sunaikino čia buvusius raudonarmiečius. Dalį bėgančių sovietų sulaukė vietiniai partizanai. Sukilėliai užėmė svarbiausias miestelio įstaigas ir tapo tikraisiais Svėdasų šeimininkais, nes vokiečių kareiviai tą pačią naktį išsivijo besitraukiančią sovietų kariuomenę. Partizanai miestelyje įsteigė LAF štabą (viršininkas Pranas Aleknavičius). Svėdasų sukilėlių būrio vadas buvo Albertas Nakutis, o jo pavaduotojas - per trėmimus tėvų ir seserų netekęs Antanas Mikuckis. Vadovaudamiesi per radiją išgirstais Lietuvos Laikinosios vyriausybės pranešimais ir nurodymais, aktyvistai ir partizanai atkūrė tvarką ir ramybę miestelyje. Sukilime aktyviai dalyvavo atostogauti atvykę inteligentai, gimnazistai ir vietos šauliai. Iš viso Svėdasų valsčiuje buvo užregistruoti 178 partizanai⁵⁴.

Obelių sukilėliai aktyviau pradėjo veikti birželio 23 d. Apylinkėse buvo išplatinti antisovietiniai atsišaukimai ir iškeltos trispalvės. Obelių sukilėlių būrį organizavo ir jam vadovavo Matas Kurklietis (žuvo 1947 m. partizanų būryje). Į būrį įstojo apie 50-70 vyrų⁵⁵. Dar vienas sukilėlių būrys buvo suorganizuotas Obelių geležinkelio stotyje. Būriui vadovavo buvęs policijos vachmistras Jonas Vaitkus (po karo apsigyveno JAV). Siame partizanų būryje buvo apie 30 narių. Abiejų būrių nariai stojo į kovą su besitraukiančiais raudonarmiečiais, milicininkais ir sovietiniais partiniais aktyvistais⁵⁶. Milicininkai ir sovietiniai pareigūnai ėmė gaudyti sovietų valdžiai priešiškus asmenis. Sovietiniai pareigūnai (tarp jų buvo ir Obelių milicijos viršininkas Jonas Maračinskas) ir aktyvistai iš Obelių spruko birželio 25 d. Pakeliui į Latviją juos apšaudė lietuvių sukilėliai. Štai kaip šiuos įvykius aprašė vienas sovietinis pareigūnas:

„Šaudė iš Rakališkio kaimo (kairė) ir miško (dešinė pusė), taip pat iš kapių, kurios, rodos, prie plento ant kalnelio, iš Pakriaunių kaimo. Greitai susilaukėm raudonarmiečių 3 autobusų: dviejuose buvo po priešlėktuvinį kulkosvaidį su 4 vamzdžiais, o trečiame - patrankėlė. Mes sustabdėm juos. Jie atidengė ugnį į abi puses ir mes kartu su jais dviračiais pravažiavom apšaudomą vietą. Mes buvom 3: du rusai ir aš. Ant kelio grioviuose matėsi užmuštų vyrų, moterų ir vaikų lavonų, riogsojo sudaužyti vežimai“⁵⁷.

⁵⁴ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys., p. 141-143.

⁵⁵ Rokiškio r. KGB poskyrio 1977 12 13 d. išvada apie Obelių sukilėlių būrį, - LYA, t. K-I, ap. 47, b. 1070,1. 128.

⁵⁶ Rokiškio r. KGB poskyrio 1978 12 11 d. išvada apie Obelių geležinkelio stoties sukilėlių būrį, - LYA, f. K-I, ap. 47, b. 1070,1.156, 157.

⁵⁷ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys., p. 309.

Raudonarmiečiai Pakriaunių kaime sulaukė tris sukilėlius - Kostą Seibutį, Deksnį ir Petrauską. Po tardymo Seibutis ir Petrauskas dalinio vado įsakymu buvo sušaudyti, o Deksnys kareivių išsivežtas⁵⁸. Liudytojų parodymais, sukilėliai apšaudė besitraukiančius bolševikus ir pačiame miestelyje, netoli bažnyčios. Šio apšaudymo metu esą buvo nukauti 6 sovietų kareiviai, 1 milicininkas ir 2 civiliai asmenys⁵⁹. Birželio 26 d. sovietiniai milicininkai ir aktyvistai (apie 500 žmonių) sunkvežimiais sugrįžo į Obelius. Partizanai iš Obelių buvo priversti trumpam laikui pasitraukti, palikę kelis nušautus raudonarmiečius ir civilius gyventojus. Tačiau po trijų valandų prie miestelio atvyko vokiečių motorizuoti daliniai ir sovietai spruko į Rokiškį, o iš ten - į Latviją⁶⁰. 1941 m. birželio 26 d. Pasubatės kaime, prie pat Latvijos sienos, sovietiniai aktyvistai sulaukė du lietuvių partizanus (Baranauską ir Beliūną?) ir juos sušaudė. Bolševikai irgi patyrė nuostolių. Tą pačią dieną mirtinai buvo sužeistas pasienietis Aprosimas Kozlovas iš Juodupės valsčiaus Armonių kaimo. Buvusio milicijos įgaliotinio A. Barausko liudijimu, šiame susišaudyme su lietuvių sukilėliais buvo nušauti trys milicininkai: Lukenskis, Ivanovas ir dar vienas nežinoma pavarde⁶¹. Pasibaigus ginkluotiems susidūrimams su besitraukiančiais bolševikais, partizanai sulaukė pasilikusius komunistus, komjaunuolius ir sovietinius aktyvistus. Dauguma sulaikytųjų buvo perduoti Rokiškio policijai.

Aktyviai sukilime dalyvavo ir **Kriaunų** bažnytkaimio ir apylinkių gyventojai. Prieš pat karą iš miestelio buvo ištremtos buvusio vietos šaulių vado Petro Vartibavičiaus ir mokytojo Jono Lapašinsko šeimos. Išgirdę per Kauno radiją apie Laikinosios vyriausybės paskelbimą, vietos šauliai ėmė organizuotis. Jiems vadovavo Povilas Ilčiukas ir Tomas Sabaliauskas. Į būrį per kelias dienas įstojo beveik 50 vyrų. Nors ir stokodami ginklų, sukilėliai 1941 m. birželio 24 d. puolė ir užėmė Kriaunų miestelį. Partizanų štabas įsikūrė pašto pastate. Kitą dieną į Kriaunas atvažiavo du sunkvežimiai sovietų kareivių. Įvyko susišaudymas, kurio metu žuvo trys sukilėliai. (1941 m. rudenį žuvusiems sukilėliams buvo pastatytas paminklas). Sukilėliai buvo priversti iš miestelio pasitraukti. Sovietai Kriaunose šeimnininkavo tik vieną dieną, tačiau suspėjo palikti kruvinus pėdsakus. Jie be jokios

⁵⁸ J. Maračinsko liudijimas 1948 01 28 d. teismo posėdyje Šiauliuose, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22777/3, l. 284.

⁵⁹ J. Krivelevičiaus 1946 07 21 d. apklausos protokolas, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22430/3, l. 275 a. p.

⁶⁰ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys., p. 309.

⁶¹ Ten pat, p. 311, 340.

priežasties nušovė ūkininką Balį Palivoną, išvežė į Rokiškį ir ten žiauriai nužudė G.Pupelį. Birželio 26 d. sukilėliai vėl sugrįžo į Kriaunas ir atkūrė vietos valdžios įstaigas⁶².

Čedasų apylinkės (Panemunio valsčius) gyventojai pirmaisiais sovietmečio metais smarkiai nukentėjo nuo bolševikinio teroro. Pirmieji vietos gyventojų areštai buvo įvykdyti jau 1940 m. 1941 m. birželio 14-16 d. tremimų metu buvo išvežtos mokytojų Kumpauskų, Kisielių, Gervės ir kitų profesijų asmenų šeimos. Tarp trylikos Juodupėje 1941 m. birželio 24-25 d. nukankintų žmonių buvo ir du čedasiečiai: miškininkas Jonas Mieliūnas ir prekybininkas Vladas Kalpokas. Dviem suimtiems čedasiečiams - Nikodemui Šulčiui ir Antanui Bliekai karo pradžioje pavyko išsivaduoti iš Rokiškio kalėjimo⁶³.

Dar gerokai iki nacių-sovietų karo slapta ėmė organizuotis vietiniai šauliai, jaunalietuviai ir kiti aktyvesni gyventojai. Jie leido ir platino antisovietinius atsisaukimus, ragino sabotuoti sovietinės valdžios uždėtas prievoles, skelbė, kad įvyks karas ir bus atkurta nepriklausoma Lietuva. Slaptos čedasiečių grupės nariai buvo ūkininkas Antanas Balčiūnas ir mokytojas Stasys Sutkaitis iš Teklinės kaimo, ūkininkai Jonas Šedys, Jonas Mikšys ir Bronius Sukauskas iš Pavyžuonių kaimo. 1941 m. birželio 14 d. J.Sedys buvo ištremtas į Altajų, o A.Balčiūną sovietiniai aktyvistai karo pradžioje žiauriai nužudė Juodupėje⁶⁴. Prasidėjus karui, Čedasuose ėmė organizuotis sukilėlių (partizanų) būrys. Svarbiausi būrio organizatoriai buvo Antanas Karpavičius (nepriklausomybės metais buvo Čedasų šaulių būrio vadas) ir iš Žiobiškio atvažiavęs mokytojas Kazimieras Kalpokas. Būryje buvo apie 50-60 narių. Būrio štabas buvo įsikūręs pradžios mokyklos pastate. Sukilėliai būrio vadu išrinko K.Kalpoką. Jo brolių Vladą Kalpoką sovietiniai aktyvistai nužudė Juodupėje. Čedasų sukilėliai buvo pavaldūs Panemunio valsčiaus partizanų vadovybei. Būrys saugojo miestelį nuo užpuolimų ir padegimų, palaikė tvarką, sulaikydavo besitraukiančių raudonarmiečių grupeles ir miestelyje bei apylinkėse pasilikusius komunistus ir sovietinius aktyvistus.

Vokiečių kariuomenė Čedusus pražygiavo birželio 27 d. Čedasų būrys veikė apie 2 mėnesius. Partizanai iš viso sulaikė keliasdešimt sovietinių aktyvistų ir apie 20-30 raudonarmiečių. Visi sovietų kareiviai pasidavė

⁶² R.Rutkauskienė, Tarnavęs Tėvynei, - *Utenis*, 1996 06 13; Petro Ido byla Nr. 1-13, - LGGRTCA, 1. 6.

⁶³ Čedasų kraštas, Čedasai-Rokiškis-Kaunas, 1999, p. 28.

⁶⁴ J.Mikšio byla Nr. M-171, - LGGRTCA, 1.10-10 a.

be jokio pasipriešinimo. Jie buvo užregistruoti ir po to išdalyti Čedasų apylinkės ūkininkams dirbti pagalbinius darbus. Tik 1943 m. rudenį vokiečiai juos surinko į Rokiškį ir dalį išvežė į Vokietiją⁶⁵. Dauguma suimtų sovietinių aktyvistų buvo ištardyti ir po kelių dienų paleisti į laisvę. Kiti buvo išsiųsti į Rokiškio kalėjimą. Kai kurie sovietiniai aktyvistai buvo suimti už tai, kad padėjo bolševikams vykdyti vietos gyventojų trėmimus į Rusiją. Čedasuose partizanai suėmė du brolius Palivonus - Petrą ir Igną, Petras dalyvavo trėmimuose, o Ignas sovietmečiu dirbo apylinkės tarybos pirmininku⁶⁶. Panemunio sukilėliai Papiškių kaime suėmė Romą Mironą ir jo sūnų Petrą Mironą. Jie buvo išsiųsti į Kupiškį ir ten sušaudyti⁶⁷.

Zarasų apskritis. Dar iki nacių-sovietų karo Zarasų apskrityje pradėjo organizuotis lietuvių sukilėlių (partizanų) būriai. Antazavės valsčiuje (Pailgiu kaime) Vyčio kryžiaus kavalieriaus Antano Streikaus vadovaujami vyrai į mišką išėjo jau 1941 m. gegužės mėnesį. A.Streikaus sūnus Juozapas Streikus, paskatintas tėvo ir kitų patriotiškai nusiteikusių vyrų, dar 1941 m. sausio mėn. pradėjo rašyti ir platinti antisovietinius atsišaukimus. Juos platinti jam padėjo Albinas Streikus ir Balys Pupekis. Šie jaunuoliai Antazavės valsčiaus kaimuose ir Aleksandravėlėje išplatino apie 50 atsišaukimų. Ranka rašyti lapeliai buvo klijuojami ant medžių ir telefono stulpų⁶⁸.

Dalis partizanų 1941 m. birželio mėnesį NKVD buvo suimti ir su šeimomis ištremti į Rusiją. Iš Degučių valsčiaus bolševikai ištremė į Sibirą 52 žmones⁶⁹, iš Salako valsčiaus -40 lietuvių ir 33 iš Lenkijos pabėgusius žydų rabinus. Be to, traukdamiesi iš Lietuvos bolševikai nužudė tris lietuvius: 60 metų ūkininką Julijų Bagdoną, 25 metų jo sūnų Vladą Bagdoną ir 46 metų ūkininką Kostą Ramanauską⁷⁰. Iš viso iš Zarasų apskrities iki karo buvo ištremta 500 gyventojų⁷¹. Zarasų apskrities partizanai dar iki karo pradžios palaikė ryšius su Kauno LAF štabu. Slaptą literatūrą, instrukcijas

⁶⁵ Čedasų kraštas, p. 28, 29; K.Kalpoko parodymai Karo tribunolo 1952 06 09-06 11 d. teismo posėdyje, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26657/3, t. 7,1. 237-239.

⁶⁶ K.Kalpoko 1952 01 23 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26657/3, t. 6, 1.145.

⁶⁷ Čedasų kraštas, p. 29.

⁶⁸ J.Streikaus 1961 10 21 d. apklausos protokolas, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47200/3, t. 1, 1.103-104.

⁶⁹ LCVA, f. R-1105, ap. 1, b. 6,1. 4-A a. p.

⁷⁰ Salako valsčiaus viršaičio 1941 08 06 d. raštas Zarasų apskrities viršininkui, - LCVA, f. R-1105, ap. 1, b. 34,1.13,15,16,17.

⁷¹ Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose, p. 201.

ir nurodymus iš Kauno atveždavo kpt. Afanasijus Kazanas (1898-1953), ats. kpt. Juozas Kiesylis (kituose dokumentuose rašoma Kesylis) ir kiti pagrindininkai. Kauno štabas organizuoti partizanų nusiuntė į Zarasus kpt. Eduardą Počebutą ir Itn, Vytautą Narbutą⁷².

Karui prasidėjus, partizanai nustojo slapstyti ir ėmė aktyviai veikti. Kai kuriose vietovėse jiems pavyko išvaikyti vietos administraciją: Aviliuose - birželio 23 d., Antazavėje, Dusetose, Antalieptėje - birželio 24 d. Partizanai dažnai apšaudydavo besitraukiančius raudonarmiečius, sovietinius pareigūnus, užėmė daug apskrities miestelių, steigė laikinuosius valdžios organus ir palaikė viešąją tvarką. Sukilėlių būrių branduolius paprastai sudarydavo vietiniai šauliai. Sovietams likviduojant Šaulių sąjungą, nemažai šaulių išsaugojo ginklus ir šaudmenis, tad artėjant karui ėmė burtis į slaptas antisovietines organizacijas ir grupes. Šalinėnų kaimo (Antalieptės valsčius) partizanų grupė susikūrė dar prieš nacių-sovietų karą. Jai vadovavo Petras Žemaitis. Iš pradžių sukilėliai turėjo tik du šautuvus ir vieną brauningą. Karo pradžioje Šalinėnų sukilėliai (10 žmonių) suiminėjo pasilikusius komunistus ir sovietinius aktyvistus, nuginkluodavo nedideles raudonarmiečių grupeles⁷³. 1941 m. birželio 24 d. pavakare mokytojo Justino Preibio vadovaujami sukilėliai (apie 20 vyrų) užėmė Salako miestelį. Dauguma sovietinių įstaigų darbuotojų iš miestelio jau buvo pasitraukę. Kitą dieną į Salaką atvažiavo sovietų kareiviai ir ėmė padrikai šaudyti. Sukilėliai atsišaudydami pasitraukė į netoli esantį mišką. Tą pačią dieną bolševikai iš Salako pasitraukė, bet suspėjo nužudyti minėtąjį Julijų Bagdoną ir jo sūnų Vladą⁷⁴. Antalieptės valsčiaus sukilėliai iki 1941 m. liepos 2 d. nuginklavo 40 raudonarmiečių ir suėmė apie 50 nespėjusių pasitraukti į Rusiją sovietinių aktyvistų.

Dusetose slapta antisovietinė organizacija susikūrė jau 1940-1941 m. žiemą. Jai vadovavo Povilas Leleika. Iki karo į šią organizaciją įstojo keliasdešimt žmonių. Iš Zarasų Klemensas Žukauskas atveždavo antisovietinių atsišaukimų, kurie buvo platinami tarp organizacijos narių. Karo pradžioje organizacijos nariai pradėjo ginkluotą kovą. Dusetų būrio partizanai birželio 25 d. net du kartus susikovė su besitraukiančiais raudonarmiečiais ir paėmė į nelaisvę 8 rusų karius. Vienas susišaudymas įvyko Baraukos miške. Kautynių metu sukilėliai nušovė 2 raudonarmiečius ir apie 10 paė-

⁷² V.Indrašius, 1941 m. birželio 22-28 d. sukilimas Zarasų apskrityje., p. 42.

⁷³ B.Žemaičio 1944 12 01 d. ir 1945 01 09 d. tardymo protokolai, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28030/3,1.15-17, 23-24.

⁷⁴ B.Slavinsko gyvenimo aprašymas, - LGGRTCA, b. S-147,1.1-2.

mė į nelaisvę. Belaisviai buvo atvesti į Dusetas ir pasodinti rūsyje, o vėliau etapu išvesti į Zarasus. Iš viso Dusetų partizanų būrys sukilimo metu sulaukė ir perdavė vokiečiams apie 150 RA kareivių, be to, nukovė 3 sovietų kareivius. Kautynėse žuvo du Dusetų būrio sukilėliai.⁷⁵

Pempių būrio sukilėliai 1941 m. birželio 27 d. prie Gasių kaimo susikovė su RA kareivių būriu. Partizanai 16 rusų paėmė į nelaisvę ir 1 nukovė. Mūšio metu žuvo sukilėlis Petras Stasiulionis ir sužeistas Juozas Grikinis. Stasiulionis iškilingai palaidotas Dusetų kapinėse. Iš viso Pempių sukilėliai paėmė į nelaisvę 41 raudonarmietį⁷⁶. Kovose su sovietais pasižymėjo Degučių valsčiaus sukilėliai Lionginas Vasalauskas, Petras Dambrava, Antanas Mažeika. Jie sulaukė po kelias dešimtis raudonarmiečių ir juos nuginklavo. Tokiu būdu šio valsčiaus partizanai buvo aprūpinti ginklais⁷⁷.

Kilus karui, A.Streikaus vadovaujamas būrys susitelkė Maniuliškių šilelyje. Birželio 24 d. prie būrio prisijungė lt. Antanas Kairiūnas, atostogavęs pas tėvus Volungių kaime. Tą pačią dieną A.Streikaus ir A.Kairiūno vadovaujamas būrys (apie 15 vyrų) be pasipriešinimo užėmė valsčiaus centrą Antazavę. Sovietiniai pareigūnai iš miestelio jau buvo pabėgę. Birželio 25 d. A.Streikaus būrio sukilėliai prie Marimanto malūno (apie 2 km nuo Antazavės) apšaudė RA automobilį ir paėmė į nelaisvę sužeistą sovietų pulkininką. Vokiečių kariuomenė Antazavę pražygiavo birželio 26 d. Suimtas RA pulkininkas buvo perduotas vokiečiams⁷⁸. A.Streikaus būrys trofėjiniu RA automobiliu išvažiavo į Aleksandravėlę (apie 9 km nuo Antazavės).

Apie sukilėlių veikimą Antazavės ir Aleksandravėlės apylinkėse paliudijo ir iš Lietuvos pasitraukęs sovietinis aktyvistas Jonas Misiūnas:

„Bažnytkaimyje Aleksandravėlėj ir tos apylinkės kai kuriuose kaimuose buvo iškabintos lietuviškos vėliavos. Aleksandravėlėj apšaudė ir sugadino lengvą mašiną, kuria važiavo į Zarasus Raudonosios armijos pulkininkas, majoras, kapitonas ir šoferis. Jie turėjo ginklų ir visą laiką atsišaudė, o kapitonas, gavęs iš valstiečio arklį, atvažiavo į mūsų valsčiaus miestelį pagalbos. Mes gavome 30 ginkluotų žmonių iš raudonarmiečių įgulos, kuri stovėjo

⁷⁵ V.Indrašius, min. str., p. 42; 1941 m. Birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys., p. 183, 184; Dusetų būrio nušautų žmonių sąrašas, - LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 18,1.254; V.Leleikos 1945 02 27 d. tardymo protokolai, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 14398/3,1. 98,100-100 a. p.

⁷⁶ Pempių [Pimpių] kaimo aktyvistų būrio darbų apyskaita, - LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 18,1. 247; V.Indrašius, min. str., p. 43.

⁷⁷ Degučių valsčiaus partizanų sąrašas, - LCVA, f. R-1105, ap. 1, b. 6,1. 25.

⁷⁸ A.Kairiūno 1962 01 10 d. apklausos protokolai, - LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47200/3, t. 2, 1. 237-239.

Rokiškyje, dar prisidėjo mūsų 15 ginkluotų žmonių ir mes nuvažiavome į Aleksandravėlę. <...> Iš žmonių parodymų sužinojome, kad jie pašaudę pasitraukė į čia pat už bažnyčios esantį didelį mišką. Daugiau mums nebeteko tenai nuvažiuoti. Viskas įvyko birželio 25 d. Nuostolių jie buvo padarę tokių: kelis kartus nutraukė telefono laidus Obeliai-Aleksandravėlė ir paskutinę dieną (birželio 26 d.) nebebuvo ryšio, nors pašto agentūroje buvo du komjaunuoliai, ginkluoti vokiškais šautuvais. <...> Kovą su diversantais vedė komjaunuoliai, partiniai, milicininkai. Pas mus kovą su banditais organizavo milicijos įgaliotiniai, vykdomojo komiteto pirmininkas, partijos sekretorius ir kt. Vadovavo milicijos įgaliotinis Marašincas Jonas iš Obelių priemiesčio Kapų gatvės <..>. Kiti įgaliotiniai vadovavimui buvo netinkami ir vadovaudami padarė klaidų"⁷⁹.

Karo pradžioje Kumpuolių kaimo (Antazavės valsčius) gyventojų P.Petravičiaus lauke nukrito pamuštas RA lėktuvas. Vietiniai partizanai sulaukė sužeistą lakūną (kitų šaltinių duomenimis, buvo sulaukyti du lakūnai) ir paėmė lėktuvę buvusią įrangą. Lakūnas buvo nuvežtas į Antazavės medicinos punktą⁸⁰. Kumpuolių būrio partizanai (būriui iš pradžių vadovavo Jonas Nairys, vėliau - Jonas Urvinis) sulaukė iš viso 6 raudonarmiečius. Penkis belaisvius esą sušaudė vokiečiai (pasak kitų šaltinių, tai padarė sukilėliai)⁸¹.

Susidūrimuose su bolševikais sukilėliai neišvengė aukų. Birželio 24 d. žuvo Raudinės būrio partizanas Antanas Vaitonis. Birželio 25 d. milicininkai nušovė ryšius su partizanais turėjusius Baibių kaimo gyventojus Aleksandrą Miškinį ir Juozą Daubarą. Birželio 29 d. nuginkluojant raudonarmiečius prie Avilių ežero buvo sunkiai sužeistas Imbrado sukilėlis Vladas Stankevičius. Jis mirė pakeliui į Zarasų ligoninę⁸². Susidūrimų su miškuose besislapstančiais raudonarmiečiais pasitaikydavo net iki 1941 m. liepos vidurio. Liepos 12 d. miškuose netoli Gaidės bažnytkaimio partizanai susidūrė su dviem RA kariškiais. Susišaudymo metu žuvo partizanas Jonas Karia ir rusų karininkas⁸³. 1941 m. liepos mėnesį Baltriškių partizanai surengė pasalą prie Juozapavos dvaro. Čia jie užklupo iš miško išėjusią

⁷⁹ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, p. 311-312.

⁸⁰ A.Streikaus 1944 11 16 d. tardymo protokolai, - LYA, f. K-I, ap. 58, b. 31584/3, t. 1, 1. 225.

⁸¹ J.Urvinio 1945 02 25 d. ir 1945 03 10 d. tardymo protokolai, - ten pat, b. P-18298, 1.23, 27.

⁸² A.Liekis, LKP agonijos kronika, p. 161, 162; V.Indrašius, min. str., p. 43.

⁸³ Dūkšto policijos nuovados viršininko 1941 07 13 d. raštas Zarasų apskrities policijos vadui, - LCVA, f. R-1106, ap. 1, b. 119, 1.1.

maždaug 10 raudonarmiečių grupę. Susišaudymo metu buvo nušauti 2 rusų kareiviai, dar 4 ar 5 paimti į nelaisvę, kitiems pavyko pabėgti. Sukilėliai nuostolių neturėjo⁸⁴.

Iš viso kovose su bolševikais žuvo ne mažiau kaip 10 Zarasų apskrities sukilėlių⁸⁵.

Zarasai buvo vienas svarbiausių miestų RA ir sovietinės valdžios pareigūnų traukimosi iš Lietuvos kelyje. Pro Zarasus važiuojantys sovietai traukėsi Daugpilio link. Birželio 23 d. pavakare į Zarasus atvažiavo aukščiausi Lietuvos SSR pareigūnai: J.Paleckis, A.Sniečkus, N.Pozdniakovas, M.Gedvilas ir kt. Pasklidus gandui, kad vokiečiai jau arti, sovietinės Lietuvos vadovai kitos dienos rytą skubiai pasitraukė į rytus, palikdami likimo valiai tūkstančius eilinių komunistų ir sovietinių aktyvistų. Besitraukdami bolševikai dar spėjo padaryti daug žalos Zarasų miesto ir apskrities gyventojams. Terorui Zarasuose vadovavo Zarasų apskrities NKGB viršininko pavaduotojas Semionas Kosolapovas, Zarasų apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Vasilijus Kajevskis, milicijos komisaras Jevsiejus Petrovas, Zarasų apskrities komunistų partijos pirmasis sekretorius Nikolajus Kovšovas ir kiti vietiniai veikėjai⁸⁶. Birželio 23 d. jie nusprendė padegti miestą. Šį nusikaltimą atlikti įpareigojo komjaunuoliai, - jiems buvo išdalyti benzino ir žibalo buteliai. Tą pačią dieną Zarasų areštinės kieme buvo sušaudyti trys politiniai kaliniai - plk. ltn. Ignas Pašilis, Jonas Petniūnas ir Povilas Gabriusevičius. Juos nušovė milicijos politrukas Jevsiejus Petrovas ir milicininkas Juozas Tauklys. Birželio 24 d. enkavedistai sugrįžo į Zarasus ir nužudė dar 6 žmones, tarp jų politinį kalinį ats. j. ltn. Juozą Chmieliauską. Zarasų apskrityje besitraukiantys bolševikai nužudė iš viso 20 civilių gyventojų ir sudegino 239 gyvenamuosius namus Zarasuose. Be to, prieš karo pradžią iš Zarasų miesto buvo ištremta į Sibirą 29 šeimos (80 žmonių).⁸⁷

Sukilėliai Zarasų mieste pradėjo veikti birželio 24 d. Bažnyčios bokšte įsitaisęs nežinomas sukilėlis iš kulkosvaidžio ėmė šaudyti į sovietinius pareigūnus. Tai sukėlė nepaprastą jų paniką ir sutrukdė NKVD išžudyti areštinėje laikytus politinius kalinius. Kilus sąmyšiui, apie 20 suimtųjų iš areštinės pabėgo. Tik atgavus nepriklausomybę sužinota, jog bolševikus

⁸⁴ J.Zavadsko 1961 05 13 d. tardymo protokolas, - LYA, f. K-1, ap. 8, b. 193,1.141-142.

⁸⁵ Zarasų apskrities viršininko 1942 07 31 d. raštas, - LCVA, f. R-1106, ap. 1, b. 108,1.127.

⁸⁶ A.Liekis, min. veik., p. 154.

⁸⁷ A.Liekis, min. veik., p. 156; A.Anušauskas, Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958 metais, p. 129.

iš bažnyčios bokšto apšaudė kpt. A.Kazanas su sūnum Igoriu Kazanu (1924-1943). Birželio 25 d. bolševikai Zarasuose vėl ėmė terorizuoti vietos gyventojus. Raudonąjį terorą nutraukė vokiečių kariuomenės daliniai, kurie be pasipriešinimo užėmė Zarasus 1941 m. birželio 26 d. Nesusipratimų tarp lietuvių sukilėlių ir vokiečių kariškių beveik nebuvo. Tik Antalieptėje birželio 30 d. vokiečiai nuginklavo vietos partizanų būrį⁸⁸.

Zarasų partizanų būriui (1941 m. liepos 2 d. pavadintam apsaugos batalionu) iš pradžių vadovavo lttn. V.Narbutas. Apsaugos būrių uždaviniai buvo šie: 1) saugoti gyventojų turtą ir gyvybę; 2) izoliuoti pavojingus esamai tvarkai asmenis; 3) likviduoti miškuose pasilikusius RA ir sovietinių aktyvistų būrius ir grupes; 4) saugoti svarbesnius pramonės objektus, kelius ir tiltus. Nuo 1941 m. liepos vidurio Zarasų apsaugos būriui (vėliau pavadintu Zarasų tautinės apsaugos rinktine) vadovavo kpt. E.Počebutas⁸⁹.

Zarasų apskrityje karo pradžioje veikė 26 (kitais duomenimis, 21) sukilėlių būriai⁹⁰. Aleksandravėlės (nors Aleksandravėlė buvo Rokiškio apskrityje, tačiau jos būrys buvo pavaldus Zarasų partizanų vadovybei) sukilėlių būryje (vadas Antanas Streikus) buvo 16 partizanų; Antalieptės (vadas Alfonsas Norkus) -19 partizanų; Antazavės (vadas Pranas Vaitoška, vėliau ats. j. lttn. Antanas Kairevičius-Kairiūnas) - 21; Avilių (vadas Donatas Šukelis) -11; Baibių (vadas ats. psk. Jonas Stulgys) -12; Bajorų (vadas Stepas Steikūnas) -14; Baltriškės (vadas ats. j. psk. Juozas Zavadskas) - 22; Degučių (vadas ats. psk. Petras Dudėnas) - 22; Dusetų (vadas ats. j. psk. Jonas Lingė, vėliau j. lttn. Klemensas Žukauskas) - 20; Dūkšto (vadas ats. vrš. Petras Aidukas) - 18; Imbrado (vadas Stasys Bikulčius, vėliau Edvardas Stunžėnas) - 20; Kiviškių (Imbrado valse., vadas Vladas Stunžėnas) - 10; Kumpuolių (Antazavės valsč., vadas ats. j. psk. Jonas Urvinis) - 8; Mukuolių (vadas Vincas Juškėnas) - 14; Pempų (Dusetų valse., vadas ats. j. psk. Jonas Statulevičius) -14; Raudinės (vadas ats. j. psk. Jonas Baravykas) -19; Rimšės (vadas ats. vrš. Jonas Vasilevičius) - 18; Salako (vadas Kazys Ubonis, vėliau ats. psk. Justinas Preibys) - 53; Smalvų (vadas ats. j. psk. Kazys Stašiūnas) - 20; Stelmuzės (vadas ats. j. psk. Antanas Cicėnas) - 22; Suvieko (vadas Jurgis Pučinskas) - 19; Šalinėnų (Antalieptės valse., vadas Petras Žemaitis) -13; Šaulių (vadas ats. j. psk. Bronius Ūdras) -15; Tabaro būrys

⁸⁸ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, p. 177-178; V.Indrašius, min. veik., p. 43.

⁸⁹ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, p. 178.

⁹⁰ V.Indrašius, min. str., p. 42; Zarasų apskrities būrių-partizanų sąrašas, - LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1,1.1-14.

(vadas Petras Kuosa) - 14; Turmanto (vadas Antanas Streikus, vėliau Jonas Tvarijonavičius) -17; Zarasų miesto (vadas ats. kpt. A.Kazanas) - 30⁹¹. Sprendžiant pagal partizanų būrių narių sąrašus, Zarasų apskrityje veikė ne mažiau kaip 450 partizanų.

Išvados. 1941 m. Birželio sukilimas Šiaurės rytų Lietuvoje (Švenčionių, Rokiškio ir Zarasų apskrityse) buvo itin intensyvus ir masiškas. 1941 m. birželio trėmimai ir karo pradžioje sovietų įvykdytos civilių gyventojų žudynės dar labiau sustiprino šio krašto žmonių neapykantą komunistiniam režimui ir norą keršyti okupantams bei kolaborantams. Paskutiniai sovietų kariuomenės daliniai iš Šiaurės rytų Lietuvos pasitraukė tik 1941 m. birželio pabaigoje. Dėl to sukilėlių veiksmai čia truko ilgiau ir buvo intensyvesni negu kituose Lietuvos regionuose (Sūduvoje, Vidurio Lietuvoje). Maždaug savaite Šiaurės rytų Lietuvos sukilėliai turėjo veikti masinio Raudonosios armijos ir sovietinės valdžios pareigūnų traukimosi zonoje. Per šį regioną ėjo svarbiausi sovietų traukos keliai į rytus Daugpilio ir Polocko kryptimis. Kai kuriose šio krašto vietovėse sukilėlių būriai ėmė kurtis ir veikti 1941 m. birželio trėmimų metu, dar iki nacių-sovietų karo. Didžioji dalis sukilėlių būrių susikūrė ir pradėjo veikti pirmosiomis karo dienomis, kai iki vokiečių kariuomenės atžygiavimo buvo likę kelios dienos. Sukilėlių būrių organizatoriai ir nariai dažniausiai būdavo šauliai, Lietuvos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai, policininkai, savivaldybių tarnautojai, mokytojai ir patriotiškai nusiteikę ūkininkai. Sukilimą ypač sustiprino iš Kauno radijo paskelbta žinia, kad sukurta Laikinoji vyriausybė ir atkurta Lietuvos nepriklausomybė. Sukilėlių ryžtą dar labiau sustiprino akivaizdūs sovietinės valdžios panikos ir pakrikimo požymiai (skubus raudonarmiečių, sovietinės valdžios pareigūnų ir šalininkų traukimas iš Lietuvos, dokumentų ir materialinių vertybių naikinimas ir grobimas ir pan.). Labai svarbus sukilimo pastiprinimas buvo RA 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių masinis atsiskyrimas nuo besitraukiančios sovietų kariuomenės ir įsiliejimas į sukilėlių gretas. RA kariai lietuviai masiškai ir su ginklais pereinavo į sukilėlių pusę ir sudarydavo stambius kovinius vienetus - rinktines. Birželio sukilime Šiaurės rytų Lietuvoje (trijose apskrityse) galėjo dalyvauti apie 1500-2000 partizanų (įskaitant iš RA pasitraukusius lietuvių karius). Šiaurės rytų Lietuvos sukilėliai drąsiai stodavo į atvirą kovą su RA daliniais ir ginkluotais sovietinių pareigūnų

⁹¹ V.Indrašius, min. str., p. 42; LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1,1.1-14.

būriais, užimdavo valsčių centrus ir atkurdavo nepriklausomybės laikais veikusius valdžios organus. Kautynių metu žuvo arba buvo sužeista keli šimtai lietuvių sukilėlių. Sukilėliai padarė daug nuostolių RA daliniams ir besitraukiantiems sovietiniams aktyvistams. Vien tik į nelaisvę buvo paimta ir nuginkluota daugiau kaip tūkstantis raudonarmiečių. Apytikris nukautų ir sužeistų sovietų kareivių skaičius nėra žinomas, galima spėti, kad jis buvo ne mažesnis už sukilėlių nuostolius. Dar iki vokiečių kariuomenės atėjimo sukilėliai iš esmės išvadavo Siaurės rytų Lietuvą iš sovietinės okupacijos ir kelioms dienoms perėmė valdžią į savo rankas. Ne dėl sukilėlių kaltės Lietuvai nepavyko atkurti valstybinės nepriklausomybės. Pašalintą sovietinę okupaciją pakeitė nauja - nacistinė okupacija.

Įteikta 2006 m. liepos mėn.

THE UPRISING OF JUNE 1941 IN NORTHEAST LITHUANIA

Arūnas Bubnys

Summary

The uprising of June 1941 in northeast Lithuania (the regions of Švenčioniai, Rokiškis, and Zarasai) was very intense and widespread. The deportations in June and the murders of civilian inhabitants carried out by the Soviets at the beginning of the war strengthened the hatred of the people in this area toward the Communist regime as well as their desire to take revenge on the occupiers and their collaborators. The last units of the Soviet army withdrew from northeast Lithuania only at the end of June 1941. For this reason, the uprising there lasted for a longer time and was more intense than in other regions of Lithuania (Sūduva, Middle Lithuania). For about a week its participants had to deal with the massive withdrawal of the Red Army and Soviet regime officials from northeast Lithuania. The most important Soviet departure routes in the direction of Daugavpils and Polock passed through this region. In some places in this area the preparations for the uprising began at the time of the June deportations before the start of the Nazi-Soviet war.

The main organizers and Future participants in the uprising were the *šauliai*, members of the *Šaulių sąjunga* (Riflemen's Association), officers and non-commissioned officers of the Lithuanian army, policemen, local government officials, teachers and patriotically inclined farmers. In the first days of the war several days before the arrival of the German army they began their activities. An important

impulse was given by the news broadcast by Kaunas radio that the Provisional Government of Lithuania was being formed and Lithuania's independence was being restored. The clear panic and signs of collapse (the hasty withdrawal of Red Army troops, officials and supporters of the Soviet authorities from Lithuania, the destruction of documents and valuable property, confiscation, etc.) in the occupying authorities further strengthened the resolve of the uprising participants.

A very important incentive was the mass desertion of the Lithuanian troops from the Red Army (RA) 29 territorial corps and their merger into the ranks of the uprising. Lithuanian soldiers on a massive scale and with their weapons joined the uprising and formed major military units. About 1500-2000 partisans (including the Lithuanian soldiers withdrawing from the RA) participated in the June uprising in northeast Lithuania. They bravely stood in open combat against Red Army units and bands of armed Soviet officials, took over district centers and restored tire authorities that had worked in the period of independence. During the battles several hundred Lithuanians were killed or wounded while inflicting heavy damage on the Red Army units and the departing Soviet activists. More than a thousand Red Army soldiers were imprisoned and disarmed. Before the arrival of the German army the uprising participants had essentially freed northeast Lithuania from the Soviet occupation and ruled the area for several days. Unfortunately, Lithuania failed to restore its independence. The Soviet occupation was replaced by the new Nazi occupation.

Arūnas Bubnys - humanitarinių mokslų daktaras.

Lietuvos istorijos institutas, XX amžiaus istorijos skyrius, Kražių g. 5,
Vilnius, LT-01108.